

ARHEOLOŠKI ZEMLJOVID PODRUČJA BLIDINJA S OKOLICOM

Uvod

Simbioza čovjeka i prirode bila je osnovna odrednica materijalnog i duhovnog razvoja čovječanstva u osvit civilizacije. Izbor mjesta trajnoga naseljavanja čovjeka u prošlosti isključivo je ovisio od slike reljefa, hidrografije, klime, biljnoga i životinjskoga svijeta.

Na planinskom području između Vrana i Čvrsnice, na oko 1200 m nadmorske visine, prirodne zakonitosti prostora bile su važan ekonomski činitelj opstanka čovjeka. Visoravan uz Blidinjsko jezero s pašnjacima i poljoprivrednim površinama i planinski masivi bujne vegetacije, obilje kamene i drvene građe, bogatstvo divljači i brojna vrela pružali su relativno povoljne pretpostavke za rano naseljavanje. Međutim, prostor Blidinja s bližom okolicom ostao je bijela točka na arheološkom zemljovidu BiH, što je rezultat potpunoga izostanka sustavnih arheoloških istraživanja i dosadašnje opće nezainteresiranosti za materijalna svjedočanstva prethodnih populacija. Arheološkom metodologijom ubicirano je ili je pretpostavljeno postojanje svega 30-ak nalazišta za koja se saznanja temelje isključivo na slučajnim nalazima i rezultatima rekognosciranja. Radi se o 21 nalazištu potvrđenom rekognosciranjem terena i 7 slučajnih nalaza s područja unutar granica Parka prirode Blidinje.

Arheološki izvori

Prapovijesno razdoblje zasada obilježavaju slučajni nalazi bakrenoga doba, eneolita i nalazišta brončanoga i željeznoga doba s karakterističnim naseljima, gradinama i grobovima u obliku kamenih humaka, gomila. Taj tip nepokretnog spomeničkog nasljeđa pripadao je nositeljima tzv. posuške

i cetinske kulture, koji su u razdoblju ranoga i srednjega brončanog doba naseljavali uglavnom područje Hercegovine i srednje Dalmacije, organizirajući manje ruralne aglomeracije otvorenog i utvrđenog tipa, što ukazuje na zemljoradničku i stočarsku nomadsku populaciju.

Nepoznavanje paleolitskog i neolitskog razdoblja može se pripisati stanju istraženosti, odnosno neistraženosti prostora. Pećine koje su sve donedavno služile kao skloništa i privremene nastambe potencijalna su arheološka nalazišta paleolitskog čovjeka, te mezolitskih i neolitskih populacija koje su uslijedile.

Prvi spomen ovoga područja u arheološkoj literaturi potječe iz 1891. god. zaslugom arheologa amatera Vaclava Radimskog, koji je opisao nalaz kamene sjekire s planine Žabljak u posuškom Vrpolju.¹ Kamena sjekira je polovično očuvana, a bez saznanja o okolnostima nalaza možemo je samo okvirno smatrati eneolitičkim ili ranobrončanodobnim oruđem.

Kamena sjekira, čekić (tzv. bojna sjekira) iz Donje Drežnice² pripada tipu oružja koji se koristio kroz duže razdoblje tijekom eneolita i ranoga brončanog doba. Nalazi kamenih sjekira sa Žabljaka i iz Donje Drežnice potvrđuje najranije tragove života na blidinjskom području.

M. Mandić 1922. god. u popisu nepubliciranog pretpovijesnog materijala Zemaljskog muzeja u Sarajevu navodi dio željeznodobne fibule, luk brončane fibule s dugmetima na krajevima s nepoznatog lokaliteta u Rakitnu na planini Žabljak.³

Prema *Arheološkom leksikonu BiH* (ALBiH) nalazi sjekire i fibule sa Žabljaka potječu s istog nalazišta.⁴

Najveća zasluga za poznavanje ranoga brončanog doba pripada Petru Oreču, koji je na temelju višegodišnjih terenskih obilazaka predočio dragocjene podatke o prapovijesnim nalazištima, prikupio brojne površinske nalaze i ukazao na tipove naselja i njihove osobitosti.⁵

Bez sustavnih istraživanja teško je bliže datirati gradinska naselja, kojima je zajedničko položaj na uzvisini, zaštićenost suhozidom i pojava tzv. gradinske keramike. Na gradinama se često kontinuitet života može pratiti od brončanog i željeznog doba do uspostave rimske vlasti. Od gradinskih naselja to su: Katunina - Blidinje, Sesaruša - Blidinje, Podjelinak - Blidinje, Žabljak - Crvenice i Gradina u Žlibu.

---

¹ V. RADIMSKY, 1891., 419; *Arheološki leksikon BiH* (ALBiH), tom 3, 279.

² V. ČURČIĆ, 1907., 205; ALBiH, tom 3, 295; B. ČOVIĆ, 1998.-1999., 18.

³ M. MANDIĆ, 1922., 30; ALBiH, tom 3, 295.

⁴ ALBiH, tom 3, 295.

⁵ *Praistorija jugoslavenskih zemalja, IV*, 138.

Gradina Katunina obuhvaća površinu 50 x 90 m. Sa sjeverne, zapadne i južne strane zaštićena je kamenim suhozidom. Na sjevernoj strani je naknadno podignut ožbukani zid, uz koji se primijete ostaci četiri građevine. Brojni površinski ulomci prapovijesne i "antičke" keramike, te pečene zemlje (lijep ili ostaci ognjišta), žrvnjeva i komada troske svjedoče o kontinuitetu života na ovom mjestu tijekom brončanog, željeznog i rimskog doba.⁶

Sondažna istraživanja su obavljena na lokalitetu Sesaruša - Blidinje tijekom 1978. god. Prostor veličine 85 x 85 m bio je opasan suhozidom sa sjevera, juga i istoka. Na vrhu je kasnije podignuta ožbukana građevina, te prokopan kanal dugačak 25, dubok 2,5 i širok 3,5 m. Na površini i u sondi nađeni su komadi zemljanih posuda, izrađevina od kremena, žrvnjeva, troske, brusovi i željezni nož. Gradina je egzistirala u brončano i željezno, te u rimsko doba.⁷

Gradina Podjelinak, dimenzija 50 x 25 m zaštićena je suhozidom sa sjevera, istoka i juga. Površinski nalazi ulomaka zemljanih posuda i žrvnjeva vrlo su rijetki. Smatra se utvrđenim naseljem iz brončanog i željeznog doba.⁸

Slična naselja opasana suhozidom sa sitnim ulomcima keramike jesu građine na Žabljaku u Crvenicama⁹ i u Žlibu.¹⁰

Tragovi vjerojatno brončanodobnog naselja otvorenog "vangradinskog" tipa utvrđeni su na lokalitetu Barzonja - Blidinje.¹¹

Način sahranjivanja u kamenim tumulima, gomilama jedincat je u čitavoj regiji tijekom brončanog i željeznog doba.

Na području Blidinja gomile su registrirane na lokalitetima Hrbine - Risovac, s više gomila od kojih je najistaknutija Zmijska gomila¹² i Marića greblje - Risovac - Lokve.¹³

O postojanju nekoga stupnja robnonovčane privrede krajem željeznog doba svjedoče slučajni nalazi novca, dvije iliro-grčke drahme Dyrachiuma (229.-100. god. pr. Kr.) iz Drežnice¹⁴ i drahma Apolonije (229.-100. god. pr. Kr.) s nalazišta Bare u Rakitnu, gdje je nađen i rimski novac Galijena (253.-268.) i Aurelijana (270.-275.).¹⁵

---

⁶ ALBiH, tom 3, 268.

⁷ P. OREČ, 1983., 82-83; ALBiH, tom 3, 275.

⁸ ALBiH, tom 3, 273.

⁹ ALBiH, tom 3, 279.

¹⁰ ALBiH, tom 3, 298.

¹¹ ALBiH, tom 3, 260.

¹² ALBiH, tom 3, 216.

¹³ ALBiH, tom 3, 220.

¹⁴ ALBiH, tom 3, 293.

¹⁵ ALBiH, tom 3, 260.

Osim ovoga novca i tragova nazočnosti Rimljana na prethistorijskim gradinama, uz pretpostavke da su ovuda prolazile neke rimske komunikacije, dosada nema poznatih antičkih spomenika.

Jedini ranosrednjovjekovni nalaz jest ranobizantski novac Lea I. (457.-474.) s nepoznatog nalazišta na Vran planini,¹⁶ a u Gornjoj Drežnici otkrivena je ostava iz doba bizantske prevlasti u ovim krajevima s oko 300 zlatnika Romana III. Argira (1028.-1034.).¹⁷

Najviše materijalnih svjedočanstava na području Blidinje ostavilo je srednjovjekovno razdoblje, ito u vidu grobalja pod stećcima, jedinstvene pojave srednjovjekovne europske umjetnosti na području Huma i Bosne.

Najveći doprinos istraživanju i poznavanju stećaka dao je Šefik Bešliagić, koji je 1959. god. u radu pod naslovom *Stećci Blidinje* dao detaljan prikaz lokaliteta s opisom pojedinačnih spomenika, ubrajajući ih među najbogatije i najzanimljivije nekropole u BiH.

Prema Prostornom planu Parka prirode Blidinje unutar njegovih granica nalazi se 11 nekropola registriranih lokaliteta s po dosadašnjoj evidenciji 384 stećka. Nekropole stećaka smještene su na lokalitetima Brčanj na Risovcu (21); Dugo Polje, Vran planina - Badnji (150); Marića greblje - Risovac, Lokve (40); Barzonja - Blidinje (70); Donje Bare, Čvrsnica planina (26); Sritna njiva, Donja Drežnica (35) i Lokve, Donja Jablanica (2), Striževo (16), Humac - Striževo, Sveća (20) i Križevi - Striževo, Sveća (4).

Većina stećaka je kvalitetne obrade i raznovrsne ornamentike što svjedoči o visokim duhovnim i materijalnim dometima srednjovjekovnog stanovništva, a njihova brojnost ukazuje na značajniju naseljenost ovoga kraja u predtursko doba. Zastupljeni su svi karakteristični oblici ove vrste kamenih nadgrobnih spomenika, od amorfnih primjeraka do vrhunski obrađenih sanduka, sljemenjaka i ploča, a raznovrsni repertoar reljefnih motiva od geometrijskih do figuralnih čini ove nekropole posebnom cjelinom na čitavom području na kojem se stećci pojavljuju.

*PONOR*¹⁸

Toponim Ponor odnosi se na dio polja Brčanj, sjeverno od Risovca, na kojem uvire mali potok i na obližnju nekropolu stećaka na blagoj

---

¹⁶ ALBiH, tom 3, 278.

¹⁷ ALBiH, tom 3, 295.

¹⁸ Š. BEŠLAGIĆ, 1959., 22-24; Š. BEŠLAGIĆ, 1971., 296; ALBiH, tom 3, 209; R. JOLIĆ, 2002., 182.

uzvisini nedaleko od puta. Na nekropoli se nalazi 21 stećak, od toga 7 ploča i 14 sanduka. Spomenici su orijentirani zapad - istok, kvalitetno su obrađeni, ali su oštećeni i utonuli u zemlju. Ukrašen je jedan sanduk, ali je sačuvana samo polovina, vjerojatno, turnirske scene koja prikazuje muškarca s mačem i buzdovanom u ruci, te polumjesec.

DUGO POLJE, Vran planina - Badnji¹⁹

Najveća blidinjska nekropola sa 150 stećaka smještena je na Dugom polju, pored puta za Kedžaru. Većina spomenika je dobro obrađena, ali je veliki broj oštećen i popucao. Orijentirani su u pravcu jugozapad - sjeveroistok, u nizovima. Prevladavaju sanduci, a ukrašena su 32 stećka: 5 ploča, 22 sanduka 5 sljemenjaka. Najčešći motivi su rozete i križevi, zatim polumjesec, bordure i tordirane trake, kružni vijenci, štitovi s mačevima i mač kao samostalan motiv. Posebnost ovoga lokaliteta jesu originalne figuralne scene, nepoznate u uobičajenoj ornamentici stećaka: ljudski likovi s koso uzdignutim rukama ili s rukama na prsima, te prikaz krilatog konja sa zmijom. Uz to se pojavljuju scene kola i lova, te pješačkih turnira s mačevima i buzdovanima, što je također rijedak motiv na čitavom prostoru rasprostiranja ove vrste spomenika.

Sl. 1. *Dugo Polje.*

---

¹⁹ Š. BEŠLAGIĆ, 1959., 25-38; Š. BEŠLAGIĆ, 1971., 296; ALBiH, tom 3, 220; R. JOLIĆ, 2002., 176-180.

*JEZERO*²⁰

Uza sjeveroistočnu obalu Blidinjskog jezera, u pravcu Dugog polja, nalaze se ostaci nekada veće nekropole s 4 stećka: 1 ploča, 2 sanduka i 1 sljemenjak. Nekropola Jezero orijentirana je u pravcu istok - zapad. Dva sanduka i sljemenjak ukrašeni su motivima bordura i frizova, križa, rozeta, polumjeseca i ljiljana, te figuralnim scenama lova i kola.

*MARIĆA GREBLJE - Risovac, Lokve*²¹

U blizini zaseoka Lokve na kamenoj gomili i oko nje nalazi se nekropola s 41 stećkom: 10 ploča, 27 sanduka i 4 sljemenjaka. Većina ih je orijentirana zapad - istok, odnosno sjeverozapad - jugoistok, a manji dio sjever - jug. Lokalitet se u literaturi naziva Risovac, Marića greblje (groblje) i Suho polje. Ukrašeno je 14 stećaka, ito 2 ploče, 14 sanduka i 2 sljemenjaka. Najčešće se javljaju motivi bordura i frizova od povijene lozice s trolistovima i od kosih i cik cak linija, zatim križevi, uglavnom stilizirani, rozete i polumjesec, te figuralne kompozicije lova, turnira i kola.

Oko kilometar dalje prema sjeverozapadu, uz jedan izvor na polju Brčanj, još su dvije ploče i sanduk, oštećene i utonule, vjerojatno ostaci veće uništene nekropole. Pribrajaju se prethodnoj skupini.

Sl. 2. *Risovac.*

²⁰ Š. BEŠLAGIĆ, 1959., 38-41; Š. BEŠLAGIĆ, 1971.; R. JOLIĆ, 2002., 175-176.

²¹ Š. BEŠLAGIĆ, 1959., 15-22; Š. BEŠLAGIĆ, 1971., 296; R. JOLIĆ, 2002., 180-182.

*BARZONJA - Blidinje*²²

U blizini naselja i jezera, s obje strane puta prema Svinjači smještena je nekropola Barzonja sa 70 stećaka, ito 17 ploča, 50 sanduka i 3 sljemenjaka. Orijentacija stećaka je sjeverozapad - jugoistok. Dio stećaka je utonuo u zemlju. Ukrašeno je 15 spomenika motivima bordura sa spiralama, rozetama, križevima, mačem sa štitom, jelenom i scenama kola, a posebnost je plošno isklesan konj s jahačem.

Sl. 3. Barzonja.

*BARE, Čvrsnica planina*²³

Na jugozapadnim padinama Čvrsnice u Donjim Barama nalazi se nekropola s 26 stećaka: 13 ploča, 5 sanduka, 4 sljemenjaka, 1 križ i 3 fragmenta sanduka. Smješteni su na manjem uzvišenju ispod Jelinka, a 6 stećaka je na jednom od dva tamošnja zemljana tumula. Orijentacija je sjeverozapad - jugoistok. Ukrašeno je 11 spomenika, ito 3 ploče, 4 sanduka, 3 sljemenjaka i 1 križ. Prevladavaju motivi kružnih vijenaca, križeva, svastika i štit s mačem. Poseban je motiv stiliziranih ljiljana - križeva. Uz klasične predstave turnira i kola jedinstven je prikaz turnira na konjima sa ženskim likom između njih, koji prate tri figure u arkadama.

²² Š. BEŠLAGIĆ, 1959., 47; Š. BEŠLAGIĆ, 1971., 298-299; R. JOLIĆ, 2002., 172-174.

²³ Š. BEŠLAGIĆ, 1959., 41-47; Š. BEŠLAGIĆ, 1971., 299; R. JOLIĆ, 2002., 174-176.

Sl. 4. *Donje Bare.*

SRITNA NJIVA, Donja Drežnica²⁴

U neposrednoj blizini pokraj same Drežanke nalazila se nekropola s 29 stećaka: 7 ploča, 20 sanduka i 2 sljemenjaka, orijentacije zapad - istok. Četiri stećka, tj. 1 ploča, 2 sanduka i 1 sljemenjak bili su ukrašeni motivima frizova od cik cak ili kosih paralelnih linija, polumjeseca i predstavom čovjeka sa štitom i mačem. Jedinstvena je upotreba križa kao dekorativnog elementa. Oko 500 m uzvodno nalazilo se 6 stećaka u obliku ploča, iste orijentacije. Tri spomenika su bila ukrašena bordurama od povijenih linija s trolistovima i od cik cak linija. Nekropola Sritna Njiva je dislocirana.

LOKVE, Donja Jablanica²⁵

Na lokalitetu Lokve kod željezničke stanice nalazila se nekropola s više stećaka, od kojih su ostala 2, 1 sanduk i 1 sljemenjak na većem razmaku. Orijentirani su zapad - istok. Bez ukrasa.

---

²⁴ Š. BEŠLAGIĆ, 1955., 70-71; Š. BEŠLAGIĆ, 1971., 338.

²⁵ Š. BEŠLAGIĆ, 1971., 298.

*STRIŽEVO, Striževo*²⁶

Pokraj rijeke Drežanke, u blizini sela, nalazi se nekropola sa 16 stećaka u obliku sanduka. Orijentacija spomenika je zapad - istok. Spomenici su dobro obrađeni, ali oštećeni. Pet sanduka je ukrašeno reljefima s motivima frizova i cik cak bordura, polumjeseca, rozeta, svastika i "vodenica".

*HUMAC, Striževo - Sveća*²⁷

Nekropola s 20 stećaka u obliku sanduka, raspoređenih u dvije grupe, smještena je na padinama Humca u zaseoku Sveća, Spomenici su slabo obrađeni i bez ukrasa.

*KRIŽEVI, Striževo - Sveća*²⁸

Četiri stećka - križa dala su ime lokalitetu Križevi pokraj rijeke Drežanke, kod zaseoka Sveća. Spomenici su orijentirani sjever - jug. Svi su ukrašeni, a kao najčešći motivi javljaju se križevi, polumjeseci, svastika, razne bordure, te figuralne predstave čovjeka, konja, zmije i scena lova.

Uza srednjovjekovni put koji je preko Čvrsnice, Boričevca i Masne Luke povezivao Blidinje i Drežnicu, središte župe kojoj je pripadao i blidinjski kraj, na lokalitetu Toplo kod Drežnice otkriveno je kasnosrednjovjekovno naselje.²⁹ Prigodom arheoloških istraživanja koja je vršila V. Atanackvić Salčić na nekoliko terasa iznad lijeve obale Drežanke, pri ušću u Neretvu nađeni su ostaci kuća i podzida uza stijene, a u jednom pripečku i ognjište s debljim slojem srednjovjekovne keramike. Ispred drugog pripečka i na padini prema obali Neretve nađeno je podosta ulomaka keramike iste vrste. Kuće su vjerojatno bile drvene i s jednom stranom prislonjene uza stijene, a korišteni su i prirodni usjeci u stijenama, naročito na prostoru ispred natpisa vojvode Masna Bujanjića. Natpis je pisan bosančicom i u latiničnom transkriptu glasi:

Va ime oca i s(i)na i s(ve)tago d(u)ha. Ase dvor voevode M(a)sna i njegoviju s(i)nu Radosl(a)va i Mirosł(a)va. Se pisa rab b(o)ži i s(ve)tago D(i)mitrija u dni g(ospo)d(i)na krala ugarskoga Loiša i g(spodi)na bana bosan'skoga Tvr'tka. Tko bi to ptr'l da e proklet oc(e)m i s(i)nom i s(ve)tim d(u)hom.

²⁶ Š. BEŠLAGIĆ, 1971., 342; ALBiH, tom 3, 306.

²⁷ Š. BEŠLAGIĆ, 1971., 342; ALBiH, tom 3, 299.

²⁸ Š. BEŠLAGIĆ, 1971., 342; ALBiH, tom 3, 342.

²⁹ Š. BEŠLAGIĆ, 1955., 68.

Natpis se datira u doba banovanja Tvrtka I. od 1355. do 1357. god.

O postojanju kasnosrednjovjekovne sakralne arhitekture svjedoče ostaci crkve na lokalitetu Crkvina - Badnji. Na nalazištu se primijete temeljni zidovi crkve 13 x 8,10 m, debljine 0,70 m.³⁰

Jezikoslovna svjedočanstva - toponimi opstaju kao odraz kulturno-povijesnih zbivanja usprkos ratnim razaranjima, mirnodopskom vandalizmu i zubu vremena, što s lica zemlje brišu materijalne ostatke prošlosti. Toponimi upućuju na rano slavensko naseljavanje ovoga prostora, pa tako i na trajno zadržavanje Hrvata. Iako se nitko dosada nije bavio toponomastičkim istraživanjima, nazivi vodotoka (hidronimi), drveća (dendronimi) i brda (oronimi) dokaz su ranih slavenskih, tj. hrvatskih naseljavanja.

Sažeti pregled očuvanog fundusa spomenika jezika i materijalne kulture upućuje na bogatu toponimiju ovoga kraja.

Na području Blidinja sačuvani su brojni dendronimi, tj. fitonimi koji se odnose na vazdazeleno ili crnogrično raslinje. U ovu grupu pripadaju nazivi Badnji, Borova glava, Boričevac, Jelova draga, Podborje i sl.

Česti su zoonimi izvedeni iz slavenskih naziva za životinje, npr. Risovac, Svinjača, Sovićka vrata, Zmijska gomila, Konjsko, Orlovac.

Dugo polje, Suho polje ocrtavaju karakteristike ili oblike zemljišta, dok su hidronimi rijetki: Lokve, Bare.

U kategoriju toponima koji su nastali kao odraz društvenog života pripada Katunina.

Poseban toponim jest Masna Luka, vjerojatno izvorno Mastanova Luka, koji čuva uspomenu na vlasnika imanja. Mastan Bujanjić spominje se kao svjedok u poveljama kralja Tvrtka iz 1354. i 1355. god. Natpis sa stijene u Toplom kod Drežnice navodi vojvodu Mastana, a uz isto ime veže se i portret visokog dvorskog uglednika kralja Tvrtka I. s crkvene freske iz Dobruna kod Višegrada. Ovo ukazuje da su se na Blidinju nalazili plemenitaški posjedi visokih uglednika bosanskog dvora.³¹

Zaključak

Iako mjesto i uloga područja Blidinja u kulturnoj povijesti do danas nije rasvijetljena, iznesena arheološka, povijesna i jezikoslovna svjedočanstava u sažeto ocrtanoj skici arheološkog zemljovida ističu njegov značaj i potvrđuju kontinuitet života na ovom prostoru.

---

³⁰ ALBiH, tom 3, , 261.

³¹ Š. BEŠLAGIĆ, 1955., 70 itd.

Kulturno-povijesna baština Blidinja još čeka da ju se prepozna kao turistički potencijal i da ulaganjem u uređenje i zaštitu arheoloških lokaliteta postane nezaobilazan dio turističke ponude Parka prirode.

Ivanka MILIČEVIĆ CAPEK

ARHEOLOGICAL MAP OF THE AREA BLIDINJA WITH SURROUNDINGS

Summary

The author in the article, brings the survey of archeological locality on the area od Park of nature Blidinje. The work originated based on the so far archeological researches and recognition the accessible archeological literature connected to this area. At the end of immovable monumental heritage from the prehistory to the late middle age, the attention was on the accidental discoveries and local toponims, as the linguistic historical testimonies.

The aim of this text is to put the attention towards the richer ones, and almost completely unknown, history of this area, whose deep roots are confirmed with the traces of a thousand-year- old existence.

Literatura

- Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom 3, Sarajevo, 1988.
BEŠLAGIĆ, Š., *Stećci Blidinja*, JAZU, Beograd, 1959.
ISTI, *Mastan Bubanj*, Godišnjak Društva istoričara VII, 67-80, 1955.
ČOVIĆ, B., "Mostarsko područje u prahistorijsko doba", u: *Hercegovina*, 4-5 (12-13), 7-36, Mostar, 1998.-1999.
ČURČIĆ, V., *Nekoliko prehistoričkih predmeta iz Bosne i Hercegovine zbirci c. Kr. Naravoslovnoga dvorskoga muzeja u Beču*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, XIX, 203-214, 1907.
JOLIĆ, R., "Stećci na području Duvna i Blidinja", u: *Duvanjski zbornik*, Naša ognjišta, Tomislavgrad - Zagreb, 2002.
MANDIĆ, M., *Nepublikovani predmeti u našoj prehistorijskoj zbirci*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, XXXIV, 27-32., 1922.
PATSCHE, K., *Nahogjaji novaca*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, XII, 543-573., 1900.

PETRIČUŠIĆ, R., "Stećci (s osobitim osvrtom na stećke u posuškom kraju)", u: *Ljetopis posuški*, Matica hrvatska Posušje, 1998.

Praistorija jugoslovenskih zemalja, IV., Bronzano doba, ANU BiH, Centar za balakanološka ispitivanja, Sarajevo, 1983.

RADIMSKY, V., *Visoravan Rakitno u Hercegovini*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, III, 413- 424., 1891.

ZELENKA, A., "Stećci jablaničkog područja (prilog proučavanju stećaka u Hercegovini)", u: *Hercegovina* 4, Mostar, 51-71., 1985.